

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗΣ ΑΝΚΛΟΝΕΜΑΤΩΝ

ΙΔΡΥΤΗΣ : ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ : ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΠΕΝΤΗΚΟΣΤΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΙΟΥΛΙΟΣ – ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ

1952

Ε.Γ.Δ. της Κ.Ε.Ε.
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

ΑΣΚΛΗΠΙΟΣ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ *

«Καί δός μας έπειτα — κατόπι απ' άλλες τις ώδίνες που γνωρίσανε οι γυναίκες — τη βαρεία μητρότητα του άνδρος.»
ΡΑ·Ι·ΝΕΡ·ΜΑΡΙΑ ΡΙΑΚΕ

Τα Έλληνικά Ίερά καταργηθήκανε την εποχή που έκυκλοφόρησαν τα διατάγματα των δύο Βυζαντινών Αυτοκρατόρων, του Θεοδοσίου Α' και του Θεοδοσίου Β' στα 394 και 426 μετά Χριστό. Μόνο το Άσκληπιείο της Έπιδαύρου είχε μείνει ως τότε άπειραχτο, και άκαταδίωχτος ό άποκλειστικός των άρρωστων Θεός, ό Άσκληπιός. Ό Ναός του έμεινε ό τελευταίος απ' την παληά Ελλάδα, ως που στον πέμπτο αιώνα, έμπήκε, άκριβώς σε μία στιγμή που έσοδοσε γύρα ό κίνδυνος, ή για τον καιρό εκείνο νεοσύστατη λατρεία του Ίησοϋ, ενώ όλόγυρα άτροφούσανε κ' οι τελευταίοι πυρήνες κάθε ύπολειπόμενης Έλληνικής αντίστασης.

Η καθ'αυτό Ελλάδα είχε γίνει όλη τότε ένα «έγκοιμητήριο», μια άτέλειωτη σειρά άσθενών, που ή γύρα Ρωμαϊκή άτμόσφαιρα αναρρίπιζε βαθειά της την άηδία και τον κόρο, και τη γέμιζε με μιάν άνεκδιήγητη άγωνία, που έχομε τ' άχνάρια της, στην εποχήν αυτή, χεροπιαστά.

Έκεινος ό καιρός λοιπόν ανταποκρίνεται σε όσα αναπτύσσει ή παρακάτω τραγωδία, όπου συντελείται, πριν από το τελικό έπεισόδιο, πάνδημα, ή τελευταία λιτανεία του Ίεροϋ, σαν από προαίσθημα μιας τελικής «καταστροφής».

Είναι πολύς καιρός λοιπόν που ή σκέψη μου όλόγυρα στην Ιστορία του Έθνους μας έπηρεε ξάφνου ως έξαιρετικό κριτήριό της το Ιστορικό αυτό σημείο. Κι όλόγυρα σε

τούτο το σημείο, που είχε ως κέντρο του την έννοια της Υγείας, αναπτύχθηκαν τα είδικά κεφάλαια της σύνθεσης αυτού μου του έργου.

Της Υγείας, όχι ως μιας άτομικής ύπόθεσης, όχι σαν θέμα κλινικής, αλλά ως μιας σύνθετης άπόρροιας της πνευματικής εκείνο τον καιρό και της κοινωνικής κατάστασης του έλου λαού μας.

Έτσι άρχιζε για μέ, μ' αυτή την άφορμή, μια αναθεώρηση της όλης πολιτιστικής άπόδοσης της άρχαιότητας τις τελευταίες της μέρες. Γενικά, το άτομο κλείνει βαθειά του όπως τονίζει στο μεγάλο έργο του ό Yunq, δύο ύποσυνείδητα. Το ένα, που είναι σχετικό με τη στενά προσωπική ζωή του, όπως αυτή προσδιορίζεται από όρισμένη κληρονομικότητα και με συμβατικά τις περισσότερες φορές περιωρισμένα βιώματα· κι ένα άλλο που έρχεται από αναρίθμητες ξοπίσω του γενεές, και που περιέχει μια κατεύθυνση άσυζήτητα ύπερατομική· που ξεπερνά βαθειά του την μνημονική, Ιστορική διάταξη των χρόνων. Στη συνάντησή λοιπόν έτούτη τη στιγμή και στην συνειδητή αντιμετώπιση των δύο αυτών ύποσυνείδητων που όλοένα έκδηλωνόντανε βαθειά μου, είχε στην ψυχή μου άρχισει ν' αναπτύσσεται μια κριτική που άπλώνονταν ως με την περιοχή και των δικών μας ήμερών. Όσο για το βαθμό, που άνέρχεται, προπάντων στον Ποιητή, ή δύναμη αυτής της κριτικής, αυτή βαθμολογεί και την ουσιαστική δημιουργική του αξία και την πηγαία ένταση της έμφυτης διαλεκτικής του.

Χρειάζεται πραγματικά μια θέληση έντελώς ξεχωριστή για ν' άποφασίσει κανείς νά μετατρέψει την καθιερωμένη θεώρηση των περασμένων. Στο μεταξύ έπήραμε όλοι

* Πρόλογος στην άνέκδοτη και άτελείωτη τραγωδία του Άγγελου Σικελιανού «Άσκληπιός» — εθγενική παραχώρηση του Διευθυντού του Γαλλικού Ίνστιτούτου Άθηνών κ. Όκταβίου Μερλιέ, στον όποιον ό ποιητής έχει άφιέρωση το έργο του.

τῆ συνήθεια ν' ἀναπαριστοῦμε τὴν ἀρχαιότητα σὰν τυλιγμένη ἀπὸ ἓνα σύννεφο αἰσθητικῆς ἀρτιότητος, χωρὶς καθόλου νὰ ἐξετάζουμε, μὲ στοιχειώδη σοβαρότητα ὅπως θάπρεπε, ὡς ποιὸ σημεῖο τὸ νέφος τοῦτο μᾶς ἀποσκεπάζει ἴσως, ἀλλὰ ἀπειρα σημαία, ποὺ κι ἀπὸ τὴν ἠθικὴν κι ἀπὸ τὴν ὑλικὴν πλευρὰ ἐπαρικόλυν πιθανὰ τὴ σύνολη ὀργανικὴ ἀνάπτυξη τοῦ λαοῦ μας.

Ἐλάχιστοι εἶν' ἐκεῖνοι ποὺ ἀπὸ πραγματικὴν ἀγάπην τοῦ στὸν ἄνθρωπο καὶ στὴν πατρίδα τοῦ, ἔχον τὴ δύναμιν ν' ἀκολουθήσουνε σὲ τούτη τὴν περίπτωσιν τὴν ἀνδρικότατη ἐντολὴ τοῦ μεγάλου Μισκισβίτς: «ἀγάπα τὴν πατρίδα σου, ἀλλ' ἀγάπα τὴν λιτά». Πραγματικά, ὁ Ποιητὴς προπάντων εἶναι ἀδύνατο στὶς μέρες μᾶς νὰ νοηθεῖ, ἂν δὲν ἔχει φτάσει στὴ «βαρεῖα μητρότητα» ποὺ λέει ὁ Ρίλκε, ἂν δηλαδὴ δὲν ἔχει κάμει πρῶτα ἐξαντλητικὰ, τὸ βάσανο τοῦ ὑποκειμένου του καὶ δὲν εἶναι ἕτοιμος, κατόπι ἀπὸ μιὰ τέλεια νίκη ἀπάνω στὸ ἐγὼ του, νὰ στραφεῖ πρὸς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους, ὄχι μόνον στὶς ἐμφατικὰ δοξαστικὰ πορεῖες του, ἀλλὰ καὶ σ' ὄλες τὶς μοιραῖα μειονεκτικὰς στιγμὰς του, ποὺ «ἠττημένοι» γιὰ τὸν ἓνα ἢ γιὰ τὸν ἄλλο λόγο, ζοῦν στὶς φυλακὰς, στὶς τρωγλὰς, στὰ νοσοκομεία, στὰ ψυχοθεραπευτήρια, ἢ παλεύουν σὰν οἱ ἔσχατοι παρίες γιὰ τὴ ζωὴ τους.

Ἄν ὁ φυσικός, ὅπως ὑπογραμμίζει ὁ Bachelard, ὑποχρεώνεται τὰ τελευταῖα αὐτὰ εἴκοσι χρόνια, ὑπακούοντας στὶς παρορμήσεις τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου, ν' ἀναθεωρήσει ὄλες του τὶς γνώσεις καὶ νὰ ξαναπλάσει σὰν ἀπ' τὴν ἀρχὴν ὀλόκληρη τὴ ζωὴ του, πόσο περισσότερο ἢ πορεῖα τῆς ἱστορίας δὲν ὑποχρεώνει σὲ μιὰ ἀντίστοιχη ὑποχρέωσιν τὸν Ποιητὴ! Καμμιά ἐποχὴ ἀσφαλῶς δὲν μπορεῖ νάναυ εὐνοϊκότερη στὸ νὰ προσδιορίσει τὶς πραγματικὰς εὐθύνες τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι καὶ τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τῶν ἄλλων, ὅσο ἢ ἐποχὴ αὐτὴ ποὺ ζοῦμε σήμερα. Εἶν' ὀλοφάνερο πῶς στὶς ἡμέρες μας, καὶ σὲ βαθμὸ ἀπίστευτα πῶς ἐντονα ἀπ' ὄλες τὶς ὀμῶλογες μὲ τὴ δικὴ μας ἐποχὴ, καθὼς ἢ Ἑλληνιστικὴ, ἢ τὰ τέκνα τοῦ Μεσαίωνα, γιὰ παράδειγμα, ἢ παραδεγμένη ὡς τῶρα ἠθικὴ τοῦ κόσμου συνοχὴ, ὀλοένα διαλύεται μπρὸς στὰ μάτια

μας, καὶ ἢ σύγκρουση περιωρισμένων συμφεροντολογικῶν ἀπόψεων μὲ τὰ γενικότατα ἠθικὰ αἰτήματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τέτοια, ποὺ ἢ ἴδια ἢ ὑπαρξὴ τοῦ Ποιητῆ τοποθετεῖται ὡς ἓνας νέος τύπος «προβληματικότητας» καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ ἔχει ἀπ' αὐτὸν ἢ ὀλοένα γύρω μας μεταμορφούμενη ἱστορία.

Οἱ πραγματικὰ ἐνημερωμένοι σήμερα στὴν «π ρ ο β λ η μ α τ ι κ ὄ τ η τ α» αὐτὴ (κι αὐτοὶ εἶν' ἐλάχιστοι), ξέρουν καλὰ πῶς τὸ ἐγὼ ἐνὸς ἀληθινοῦ στὶς μέρες μας Ποιητῆ δὲν μπορεῖ νάναυ παρὰ τὸ παράγωγο ποὺ συγκεντρώνεται ἀπὸ τὴν ἐμβάθυνση ἀπειρῶν ὀμαδικῶν βιωμάτων, γύρω ἀπὸ μιὰν Αἰσθαντικὴτητα, ὀφειλέτιδα ἀπ' τὶς ρίζες τῆς σ' ἀκέραιη τὴν ἀνθρώπινη Ἱστορία.

Ὅχι πῶς τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν πιστοποιήθη ἀπὸ μεγάλες ποιητικὰς προσωπικότητες κι ἀπὸ ἴδια κίνητρα στὸ παρελθόν. Ὑπάρχει γιὰ τοὺς αἰῶνες καὶ γιὰ ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα ὁ «Προμηθεὺς Δεσμώτης» τοῦ Ποιητῆ τῶν ποιητῶν, τοῦ Αἰσχύλου.

Καὶ ὑπάρχει πολὺ ἀργότερα ἢ Ἱερὴ μορφὴ τοῦ Χέλντερλιν, ποὺ ρίχνει μὲ τὸ ἔργο του «Ὁ θάνατος τοῦ Ἐμπεδοκλή» στὴν ἱστορία τῶν λαῶν, μιὰ σκιά ποὺ πέρνει τὶς διαστάσεις τοῦ Ἰσκιου τοῦ Χριστοῦ. Ὑπάρχει ἀκόμα ὁ θεὸς Κήτης, ποὺ μὲ τὸν Ὑπερίωνα του ἀγγίζει τὰ ἴδια σύνορα. Καὶ γενικότερα, ὑπάρχουνε οἱ ἀληθινοὶ Ποιητές, ποὺ ἢ θυσία τους, ὅπως γράφει ὁ Sainte Beuve, εἶναι οὐσιαστικὰ ἰσότημη μὲ τὴ θυσία τοῦ Ἰησοῦ.

Στὴν κριτικὴ ἐμβάθυνση τοῦ Ἑλληνικοῦ ἱστορικοῦ ὑποσυνείδητου, τὰ ἐπίπεδα ποὺ θάπρεπε νὰ φωτισθοῦνε εἶναι πολλὰ. Τὸ ἐνιαῖο ἐπίπεδο στὸ ὀποῖο ἐθέλωνε νὰ ὑψώσουν τὴν Ἑλλάδα οἱ Δελφοί, ποὺ ἐστηρίζονταν στὸ πνεῦμα τῆς δαιτησίας, στὴν καταδίκη τῆς δουλείας, στὴν ἰσότητα πολιτικῶν δικαιωμάτων γυναικῶν καὶ ἀνδρῶν, στὴ σοφία τῶν ἀπὸ Δευκαλίωνος ἐσίων, στὴν ἀμάραντη προσωπικότητα τῶν προσωκρατικῶν, ραγίζεται σὲ ἀμέτρητα κομμάτια ἀπὸ τὴν ἐ μ π ε ι ρ ι κ ῆ ἐ λ λ η ν ι κ ῆ π ο λ ι τ ι κ ῆ.

Τὰ τεράστια χάσματα ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτὴ, ἐμποδίζουν κάθε ἐλπίδα μεγαλόπνευστης ἐνότητος καὶ ἢ ἑλληνικὴ ζωὴ ἀγωνίζεται νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἑαυτὸ τῆς

σὲ μιὰ συνοχή, χωρὶς νὰ κατορθώνει ν' ἀποδώσει ἕνα πνεῦμα ἀντάξιο τῶν μεγάλων ἠθοπλαστικῶν τῆς προσπαθειῶν.* Ἐὐγενὸς τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπικράτηση μιᾶς πόλης πάνω σὲ μιὰν ἄλλη, εἴτε αὐτὸ ὄνομάζεται «ἡγεμονία», «συνοικισμός», «συντέλεια», «συμπολιτεία», ἀνταποκρίνεται πραγματικὰ σὲ σύστημα πού ἔχει ὡς στήριγμα τὸν νόμο τῆς κοινωνικῆς δουλείας καὶ ἐκμεταλλεύεται ἀπὸ ἀπειρες ἀπόψεις τὸ ἕνα μέρος τοῦ ἔθνους ἐναντίον τοῦ ἄλλου. «Μάθετε — ἔλεγε ὁ ἴδιος Περικλῆς, πού τὸν θεωροῦμε πάντα ὡς τὸν κορυφαῖο, ὅμως κι αὐτὸ κατὰ τὴ σκέψη μας «ἐμπειρικὸ» πολιτικὸ — μάθετε, ἔλεγε, ἀποτεινόμενος στοὺς συμπολίτες του πού τοὺς περιέσφιγγε τὸ πένθος κι ἡ ἀγωνία, πῶς ὁ τόπος μας ἔχει ἀποκτήσει μιὰ μεγάλη δόξα μέσα στοὺς θνητούς, καὶ πῶς κατάκτησε ὡς με σήμερα μιὰ δύναμη πού ἡ μνήμη τῆς θὰ παραμένει αἰώνια καὶ στὸ μέλλον, γιατί, Ἕλληνες ἐμεῖς, διατηροῦμε μιὰ ἐξουσία ἐπάνω σ' ἄλλους Ἕλληνες, πολυάριθμους, πού τὴ διατηρήσαμε με ὀδυνηρότατους πολέμους ἐναντίον τοῦ καθενὸς — κι ἐναντίον ὅλων, καὶ πῶς κατοικοῦμε σὲ μιὰ χώρα ἰσχυρὴ καὶ γεμισμένη ἀπ' ὅλα τ' ἀγαθά.»

Μόνο ὁ δεῖλος, γι' αὐτὸ, προσθέτει, θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ψέξει. Ἀλλὰ ὁ ἄνθρωπος τῆς πράξης θὰ θελήσει νὰ ἐξισωθεῖ μαζί μας κι ἂν δὲν φτάσει σὲ ἀνάλογο σημεῖο με τὰ δικά μας ἀγαθά, θάχει τὸ χρέος νὰ μᾶς φθονήσει. Τί σημασία ἔχει, ἂν μισηθοῦμε ἢ ἂν κακοβλεπόμαστε; Ἡ μοῖρα αὐτὴ ἐφανερῶθη ἀπ' ὅλους τοὺς καιρούς, σ' ὅλους ἐκείνους πού εἶχανε τὴ θέληση νὰ κυριαρχοῦν πάνω στοὺς ἄλλους. Μόνο αὐτὸς πού φτάνει σὲ μεγάλα πράγματα ὑπάρχει σ τ ἡ ν ἄ λ ἡ θ ε ι α. Ἐὐ μῖσος δὲν κρατᾶει καθόλου. Δὲν ὑπάρχει παρὰ ἡ λάμψη ἀπὸ τὸ σήμερα, καὶ ἡ δόξα πού ἀπορρέει ἀπὸ ὅ,τι εἶναι «ἀθάνατο».

Μὲ τὴ συνοπτικὴ αὐτὴ καὶ ἀσυζήτητα «αισθητικὴ» κοσμοθεωρητικὴ ἀποτίμηση τῆς ζωῆς τοῦ Περικλῆ, ὡς Ἕλληνα πολιτικοῦ ἀπέναντι ὅλων τῶν Ἑλλήνων, ἔχουμε καὶ τὴ διατύπωση σὰ δόγματος πολιτικοῦ καὶ τῆς δουλείας, καὶ σὲ γενικώτατη

γραμμῇ, ὡς μεθόδου μιᾶς πολιτικῆς, πού ὁ ἴδιος εἶχε ἐξασκήσει, ἐνὸς ἀσύμμετρου «ἰμπεριαλισμοῦ». Κι ἂν τέτοιος ἦταν ὁ «ἰμπεριαλισμός» τῶν Ἀθηναίων, με ἄλλα λόγια ὁ «ἰμπεριαλισμός» ὅπου βαθεῖά του ἐκλείσει τὰ πιὸ λαμπρὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ καὶ πού παρ' ὅλα του τὰ σφάλματα ἐκμεταλλεύτηκε λιγότερο ὠρισμένα γενικώτατα συμφέροντα ἐκτὸς τοῦ πολιτισμοῦ, τί θὰ μπορούσαμε νὰ πῶμε τάχατε γιὰ τὴ σκληρότητα μιᾶς ἰμπεριαλιστικῆς διακυβερνήσεως διευθυνόμενης ἀπὸ τίς σύγχρονές τους ἢ κληρονόμους μητροπόλεις, ὅπως ἦταν ἡ Σπάρτη, ἡ Θήβα, ἡ Μακεδονία, οἱ Συρακούσες;

Τὰ ἠθικὰ κενὰ μιᾶς κοινωνίας πού βασιζόντανε καθὼς σὲ ἀκρόγωνο λιθάρι, στὴ δουλεῖα, ἐγινόντανε, αὐταπόδειχτα, τεράστια, κάτω ἀπὸ ἕνα κριτικὸ ἀνεπηρέαστο βλέμμα. Οἱ δικαστικῆς, ὡς ἕνα ἀπλὸ παράδειγμα, ἐπεμβάσεις ὑπὲρ τοῦ εἴλωτα, στὴ Σπάρτη, ἦταν ἐντελῶς συμβατικῆς κι ἀπατηλῆς. Ἀφίνουμε τὰ δικαιώματα πού ὁ Σπαρτιάτης ἔπερνεν ἀπέναντι τοῦ εἴλωτα, ὑπολογίζοντας ἀκόμα καὶ τὴν ἴδια του ζωὴ, ὡς ἕνα μέσο διασκεδαστικὸ πολεμικῆς του γυμνασίας. Ἀφίνουμε ἀκόμα πῶς ἢ ἀπὸ τὸν εἴλωτα καλλιεργημένη γῆ δὲν τοῦ ἀναγνωρίζονταν ὡς κληρονομικὴ, καὶ πῶς τὰ ἴδια του παιδιὰ, ὅταν ἐπέθαινε, δὲν θεωροῦνταν γιὰ δικά του, ἀλλὰ ἐπέφτανε στὴν ἐξουσία τῶν ἀφεντάδων τους. Τὰ ψυχολογικὰ κενὰ πού δημιουργοῦνταν ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ, προσθέτανε στὴν καταστρεφτικὴ ἀπὸ τὴν ἀποψη τοῦ οὐσιαστικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἀνθρωπισμοῦ πραγματικότητά, ἕνα κατάλογο ἀνεξάντλητο. Τὴ συναντοῦμε με ὅλα τὰ τρομαχτικὰ φαντάσματα τῆς ἀγωνίας καὶ τῆς κατάθλιψης μὲς στὴν ψυχὴ τῶν ἰδίων δούλων, πού ἀρχινᾶν ἀπὸ τὸ μῖσος τῶν ἀφεντάδων τους καὶ καλλιεργοῦν τὴν πάλη ὅλων τῶν στιγμῶν τῆς ζωῆς τους, γιὰ νὰ ὑπερνικήσουν τοὺς πραγματικοὺς καὶ τοὺς φανταστικοὺς κινδύνους πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ. Ὡς πρὸς τὰ πνευματικὰ, ἠθικὰ καὶ ἱστορικὰ κενὰ, πού αὐτὴ ἢ κατάσταση ἀγάλλει ἀγάλλει δημιουργεῖ, πραγματικὰ αὐτὰ εἶν' ἀνυπολόγιστα. Κι ὅταν ἀργότερα ἡ Ἑλλάδα ὑποδουλώνεται στὴ Ρώμη, ἂν ὑπάρχουν, βέβαια, καὶ στελέχη πού κρατοῦν μὲς στὴν ψυχὴ τους ὀρ-

* Βλέπε «Λυρικὸς Βίος» Τόμος Β', σελ. 98 κλπ. «Ἡ συνείδηση τῆς φυλῆς μου». «Μπρὸς ἀπ' τὸν πηλὸ τῆς γῆς μου».

θια τὴν Ἑλλάδα, ὅμως γύρα ἀπὸ τοὺς ἀφεντάδες, ὅλοι ἐκεῖνοι ποὺ μασοῦνε τὸ ψωμί τους ἀρτυμένο μὲ τὴν καταφρόνια, δὲν εἶν' ἄλλοι παρὰ οἱ πόρνοι, κόλακες, ἀρσενοκοῖτες ἢ σπιγοῦνοι καὶ παράσιτοι, ὁποῦ κερδίζουν τὴ ζωὴ τους βρίσκοντας μισθὸ στὴν περιφρονημένη δουλειή τους.

"Ἄλλο ζήτημα ἂν παρ' εἰς αὐτὰ ἡ θεία ζωτικότητα τοῦ λαοῦ μας βρίσκει πάντα διέξοδο πρὸς τὸ καθολικὸ καὶ τὸ παγκόσμιον καὶ ἂν μὲ τὴ δύναμη μιᾶς παλιγγενεσίας, ἀπροσδόκητης γιὰ τίς συνθήκες ποὺ τὴν περιζώνουν, πέρνει ἄξαφνα τὴ θέση πανανθρώπινου ὁδηγοῦ, ἐκεῖ ποὺ τίποτε δὲν τὴν προετοίμασε γιὰ τὸν σκοπὸν αὐτὸ ἀπὸ μέρος τῶν πραγματικῶν ὑπευθύνων. Ἐκεῖνο ἀπάνω κάτω τὸν καιρὸ λοιπὸν ὁποῦ σχετίζεται καὶ μ' αὐτὸ τὸ ἔργο, εἰσχωρεῖ ἀγάλλει ἀγάλλει στὴν παλιὰ Ἑλλάδα ὁ Λόγος τοῦ Χριστοῦ καὶ ἡ καταπληκτικὴ προσωπικότητα τοῦ Παύλου ποὺ εἶχε κίβλας δημιουργήσει ζωντανὲς κοινότητες Χριστιανισμοῦ μὲ τὸ πυρίπνοον πνεῦμα του. Καὶ σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο τῆς διαλεκτικῆς μου αἰσθάνθηκα ἄξαφνα τὸ σπῆρο μιᾶς πλατύτερης ἀξίωσης νὰ μεγαλώνει καὶ νὰ σκιάζει μέσα μου ὅλη τὴν προηγούμενὴ μου κριτικὴ μὲ τὸ αἶτημά της. Ἡ παρακμὴ ἑνὸς κόσμου (ἔγραφα κίβλας ἀπὸ τότε), εἶναι ἓνα στοιχεῖο παντοτινὰ χαμένο γιὰ ἓνα λαὸ ; ἢ μήπως εἶναι ἀληθινὰ ἡ κλίνη, ὁ τάφος, ὅπου συντελεῖται μυστικὰ ἡ ἀγαλινὴ ὀργανικὴ του μεταμόρφωση γιὰ μιὰν ἀτμόσφαιρα ἀνώτερη, ἐνεργητικότερη μὲ τὸν καιρὸ ;

Καὶ πίστεψα τὸ δεύτερο : Δίπλα ἀπ' τὴν ἄρρωστην Ἑλλάδα μήπως ἡ ἀνθρωπότητα ὁλόκληρη τάχατε δὲν ἦταν στὸ κρεβάτι τοῦ θανάτου της ; Μ' ὄση εἶχα δύναμη στὸ νοῦ καὶ στὸ κορμί μου ὑπόφερα ἀπ' τὴν ἀγωνία ποὺ μοῦ ἔθετε αὐτὸ τὸ ἐρώτημα. Ἦξερα ὡστόσο πῶς ἡ Ἑλλάδα πρώτη ὑποδέχτηκε τὸ Λόγο τοῦ Ἰησοῦ. Παραμερίζοντας τὰ στάδια τῆς διάλυσης τῆς ὅλης ζωτικότητάς της καὶ κρατώντας ἀπὸ τὴ βαθύτερη κοινωνικὴ παράδοσή της ὅ,τι ὀργανικώτερο καὶ ἀγνότερο εἶχε, ἤξερα πῶς προχωροῦσε δίχως δισταγμὸ στὴν πῖθὸ μεγάλη λύτρωση, καὶ πῶς γι' αὐτὸ τὸ λόγο στὴν οὐσία ὁ Ἑλληνας ὑπῆρξε ἀπὸ τὸν καιρὸ ἐκεῖνο ὁ πῖθὸ γνήσιος Χριστιανός. Καὶ τώρα ἐπρόσθετα, ποὺ κατ' ἀνάγκη ἀνέκκλητη, ἡ

Ἑλλάδα καὶ ὅλη ἡ ἀνθρωπότητα μαζὺ καλεῖται νάμπει μὲς στὴν πῖθὸ μεγάλη σφαῖρα τῆς Ἀγάπης, ποὺ προμήνυμά της εἶναι τὸ ἴδιο αἶσθημα τῆς Τραγικότητος ποὺ μᾶς κατέχει ὁλόκληρους, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει βέβαια μὲς στὴν καταναγκαστικὴν ἀτμόσφαιρα τῶν φοβερῶν πολέμων, ἀλλὰ ἐν ὀνόματι τοῦ ὑποσυνείδητου αἰτήματος τῆς καθαρῆς Ἀλήθειας, καὶ τῆς Δικαιοσύνης, καὶ τῆς Ὁμορφίας, σκεφθήκαμε πῶς αὐτὴ ἡ σφαῖρα δὲν μπορεῖ νάβαι ἄλλη ἀπὸ τὴ σφαῖρα τοῦ «Παράκλητου».

Κι' αὐτὴ ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴ, ὑπακούοντας σὲ μιὰ ἀνένδοτη ἐσωτερικὴ παρόρμηση ἄρχισα νὰ συλλογίζομαι, σὰν ἔργο θεάτρου, τὸν «'Ασκληπιό».

Αἰσθανόμουν πῶς ἡ ἀναλυτικὴ ἐξιστόρηση τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ποτὲ δὲ θὰ μπορούσε ν' ἀποδώσει τὴν οὐσία τῆς τραγικότητος, γιὰ τὸ ἱστορικὸ ποὺ τὸ ἐπιχειρήσανε ἄλλοτε, ἢ καὶ ἀκόμα τώρα τὸ ἐπιχειροῦνε, εἶναι ἄνθρωποι «τῶν γεγονότων καὶ τῶν ἐπειδῆ».

"Ἔτσι γιὰ παράδειγμα τὸ δρᾶμα τῆς κατασχισμένης ἀπ' τὰ πάθη Ἰταλίας στὶς παραμονὲς τῆς ἀναγέννησης, δὲν διατυπώθηκε ποτὲ καὶ ἀπὸ κανένα ἱστορικὸ, καθὼς διατυπώθηκε ἀπὸ ἓναν ποιητὴ, ἀπ' τὸ Dante.

Κι' ἀσφαλῶς σ' αὐτὴ μου τὴν ἀπόφαση νὰ δώσω μὲ τὸ θέατρο μιὰ σύνθεση, ἐβοηθήθηκα καὶ ἀπὸ τὴν τεχνικὴ πλαισίωση τοῦ ἔργου ποὺ ἀναλάβαινα καὶ βοηθήθηκα ἀπ' τὴν ἴδια αἰσθητικὴ συγκέντρωση ποὺ δημιουργοῦσε τὸ τοπίο τῆς Ἐπιδαύρου, καὶ τὸ θέατρο τοῦ Πολύκλειτου.

* * *

Τὸ θέατρο τοῦτο τοῦ Πολύκλειτου βρίσκεται ἔξω ἀπὸ τὸ τέμενος, στὴ δυτικὴ πλαγίᾳ ἀπὸ τὸ Κυνόρτιο ὄρος, ποὺ ἀπάνω της οἰκοδομήθηκε καὶ τὸ ἱερὸ τοῦ Ἀπόλλωνα Μαλεάτα μὲς σὲ μιὰ χαράδρα ποὺ εὐκολὰ ἐσχηματίσθηκε τὸ κοίλο ποὺ χρειαζόντανε νὰ τοποθετηθοῦν στὸ βράχο τὰ ἐδῶλια, καὶ μοναχὰ στὶς ἄκρες, λίγες πέτρες ποὺ ἀποτέλεσαν τὸ στρώμα γιὰ τὰ παρακάτω ἐδῶλια. Κ' εἶναι στραμμένο ὁλόκληρο πρὸς τὸ βορρᾶ καὶ λίγο πρὸς τὴ δύση, ὥστε ἐκεῖνοι ποὺ καθόντανε στὸ κοίλο εἶχαν μπροστά τους τὸ ἄλσος τοῦ Ἀσκληπιείου μ' ὄλα

του τὰ μεγαλόπρεπα μνημεία καὶ γενικά ὅλη τὴν πεδιάδα τοῦ Ἱεροῦ μὲ τὰ ὀλόγυρα κατάφυτα βουνά.

Τὸ θέατρο ἀπ' ὅλα τὰ οἰκοδομήματα τοῦ Ἀσκληπιείου εἶν' ἐκεῖνο ποῦ διατηρήθηκε στὴν πιὸ καλὴ κατάσταση. Ἡ τελειωμένη ἀνασκαφὴ του μᾶς ἐγνώρισε ἀπάνω ἀπ' ὅλα τ' ἄλλα ποῦ μᾶς ἔμειναν ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα, τὴν πιὸ σωστὴ μορφή τοῦ ἀρχαίου θεάτρου, περισσότερο ἀπ' ὅτι τὰλλα μεταποιημένα ἀπ' τοὺς Ῥωμαίους θέατρα ἐκείνου τοῦ καιροῦ.

Μέσα στὴν τέλεια κυκλικὴν ὀρχήστρα ἐκείνου τοῦ θεάτρου μπόρεσα νὰ συγκεντρώσω τὴν εἰκόνα τῆς ὁμαδικῆς ζωῆς τοῦ Ἀσκληπιείου, καὶ νὰ ξαναζήσω σὲ μιὰ ἐνόητα ἐσωτερικὴ τὶς τελευταῖες πρὸ πάντων φάσεις τῆς ζωῆς του, καὶ τὶς ἀπαρχῆς τῆς τραγικῆς ἀνατολῆς μιᾶς νέας. Αἰσθητικά (στὴν πιὸ πλατεῖα τῆς λέξεως ἐννοία) τὸ σχέδιο τοῦ θεάτρου τοῦ Πολύκλειτου μὲ τὴν παληὰ ἀρχιτεκτονικὴ του κυκλικὴ διευθέτησι, προκαλεῖ, ὅπως γράφει τόσο καθαρὰ ἡ Εὐα Σικελιανοῦ, αὐτὲς τὶς τέσσαρις σπουδαῖες συνέπειες: Πρῶτο, οἰκονομία χώρου γιὰ τὸ ἀκροατήριον ποῦ ἔρχεται ἀπ' αὐτὴ τὴν τέλεια κυκλικὴ διευθέτησι. Δεύτερο, καθὼς τὸ ἀκροατήριον κάθονταν τριγύρα καὶ ψηλότερα ἀπὸ τοὺς ἠθοποιούς, νὰ βλέπει τὴν παράστασι πολὺ καλά, σὲ βῆθος, πλάτος καὶ ὕψος. Τρίτο ἀπὸ ἕνα κεντρικὸ σημεῖο, ὁ ἦχος ξαπλώνεται σὲ κύματα ἀλλεπάλληλα, ὥστε χωρὶς μηχανικὴν ἐπέμβασι ν' ἀποτελεῖ ἕνα ἄρτιο μεγάφωνο. Καὶ τέταρτο, ὁ δυναμικὸς μαγνητισμὸς ἐνὸς μεγάλου ἀκροατηρίου νὰ μὴν εἶναι ὅπως στὰ σημερινὰ μᾶς θέατρα σκορπισμένον στ' ἀνοιχτὰ πάντοτε ἄκρα ποῦ ἀφίνουνε οἱ σειρὲς τῶν καθισμάτων, κι ἔτσι ἡ προσοχὴ τῶν ἠθοποιῶν, χοροῦ καὶ ἀκροατηρίου νὰ συγκεντρώνεται σ' ἕνα σημεῖο, στὴν ὀρχήστρα, καὶ νὰ σχηματίζει κύματα ἀπὸ δύναμη ποῦ αὐξάνουν σὲ ἔντασι, καθὼς τὸ δράμα ξετυλίγεται.

Ἔτσι, καὶ μὲ τὶς συνέπειες αὐτῆς, τὸ ἀρχαῖο θέατρο δὲν εἶναι ἀσύγχρονον ἴδρυμα πολιτισμοῦ ποῦ πέρασε, ἀλλὰ ἡ πιὸ φθασμένη μορφή γιὰ τὴν παραγωγὴ μεγάλων ἔργων ὄλων τῶν καιρῶν. Κι' αὐτοὺς τοὺς ὅρους τοὺς ἐπλήρωνε ἰδιαίτερα γιὰ μᾶς τὸ θέατρο τοῦ Πολύκλειτου γιὰτὶ διατηρήθηκε

σχεδὸν ἀνέπαφο ἀπ' τὸ διάβα τῶν καιρῶν, καθὼς ὀλόκληρη ἢ ὀρχήστρα κι' οἱ βαθμίδες του σκεπάστηκαν ἀπ' τὰ χῶματα ποῦ πέσανε, ἴσα μὲ τὰ τελευταῖα τοῦτα χρόνια ποῦ ἐγιναν οἱ ὀριστικὲς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἀσκληπιείου τῆς Ἐπιδαύρου.

* * *

Σταματώντας στὸ σημεῖο αὐτὸ ὅπου κατόρθωσα νὰ συγκεντρώσω καὶ νὰ κάνω μιὰ πυκνὴ ἀνατοποθέτησι τῶν ἀξιῶν ποῦ ἦ βοηθοῦσαν, ἢ ἐμπόδιζαν τὴν ὀρθὴ βιολογικὴ ἀνάπτυξι τοῦ Ἔθνους μᾶς — ἀφοῦ ἡ ἐννοία τῆς ἀρρωστίας αὐτοῦ τοῦ Ἰδιοῦ δὲν ὑπογραμμίζεται παρὰ ἀπὸ τὴν ἐλάττωσι ὄλων τῶν δυνατοτήτων του, οἰκονομικῶν, πνευματικῶν, πολιτικῶν κτλ., στὸ νὰ ἀναγεθεῖ — κατάληξα στὴ διαλυτικὴ ἐπίδρασι ποῦ εἶχε στὸ Ἔθνος μᾶς ὁ διαχωρισμὸς ἀνάμεσα σὲ πλούσιον καὶ φτωχόν, ἐλεύθερον καὶ δοῦλον λαόν, καὶ στὶς συνέπειες αὐτοῦ τοῦ διαχωρισμοῦ ποῦ ἐγίνονταν ὀλοένα καὶ βαρύτερες στὸ πέρασμα τῶν αἰώνων.

Ἔτσι μελετώντας τὴν παληὰν Ἑλλάδα στὶς μορφῆς ποῦ ὁ νόμος τῆς δουλείας τὴν καθυπόταξε καὶ στὶς μεγάλες κρίσεις ποῦ κατὰ καιροὺς εἶχε ἐπιφέρει στὰ διάφορα ἐπίπεδα τῆς ζωῆς τῆς, ἐκάτεχα ἕνα βέβαιον τρόπο γιὰ νὰ μπῶ στὸ σύνολον μυστήριον τῆς Ἱστορίας τῆς, καὶ ν' ἀναχθῶ στὶς πρῶτες ρίζες τῶν μεγάλων ὀλικῶν καὶ ἠθικῶν τῆς τραγωδιῶν ποῦ τὴν ἐδασανίσανε, κι' ὡς σήμερα τὴν βασανίζουν μέσα ἀπὸ τοὺς ἱστορικοὺς τῆς αἰῶνες.

Ἡ ἀλαζονεία καὶ ἡ βία ἦταν ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια οἱ συνέπειες τοῦ κοινωνικοῦ διαχωρισμοῦ ποῦ προανάφερα. Ἡ ταπείνωσι ἐνὸς ὑπερβολικοῦ ἀριθμοῦ ἀνθρώπων πλασμάτων σ' ἕνα ρόλον ὀργάνων ἐντελῶς τυφλῶν ἀπέναντι τῶν ἄλλων, ἦταν φυσικὸ νὰ προκαλεῖ στὸ σύνολον συνέπειες τραγικῆς. Ὁ κάθε κύριος δούλων γίνεται ἢ γεννιέται ἕνας τύραννος, κι' ὁ Ἀριστοτέλης σκιαγραφεῖ (ἂν καὶ θεωρητικὰ ὑπερμαχος τῆς δουλείας) μὲ ζωηρῆς γραμμῆς τοὺς κύριους χαρακτήρες τῶν ἑλληνικῶν ἀριστοκρατιῶν. Εἶναι εὐκόλον, σημειῶνει, γὰ διαπιστώσουμε μὲ τὰ ἴδια μᾶς τὰ μάτια, ποῖα ἠθικὴ γραμμὴ χαρακτηρίζει ὁ πλοῦτος στοὺς ἀνθρώπους. Οἱ πλούσιοι εἶναι

ἀλαζόνες καὶ γεμάτοι περιφρόνηση γιὰ τοὺς φτωχοὺς, καὶ γιὰ νὰ ποῦμε τὸ σωστό, ἀρρωσταίνουν ἀπ' τὴν ἴδια τὴν ἀπόκτηση τοῦ πλούτου ποὺ τοὺς κάνει νὰ πιστεύουνε πῶς ὅλα βρίσκονται στὸ χέρι τους. Δὲν εἶναι τίποτε ποὺ νὰ μὴν εἶναι στὴν ἐκτίμησή αὐτῶν τῶν ἰδίων δικαιωμάτων τους, καὶ παρατηρῶντας πόσο οἱ ἄλλοι ἀσχολοῦνται ὅλη τους τὴ ζωὴ στὸ ν' ἀπαχτήσουν ὅ,τι ἀρέσει ἀκριβῶς σ' αὐτοὺς τοὺς ἰδίους, πέφτουν εὐκολὰ στὴ διαφθορὰ καὶ στὴ μεγαλοφάνταστη ἠλιθιότητα.

Ἔτσι ἐξηγεῖται κι' ἡ ἔκφραση τοῦ Σιμωνίδη ὡς πρὸς τὴ διαφορὰ σοφῶν καὶ πλούσιων: «Ὅταν ἡ γυναῖκα τοῦ Ἰέρωνα τὸν ἐρωτᾷ ἂν θὰ προτιμοῦσε νὰ εἶναι ἓνας σοφὸς ἢ ἓνας πλούσιος: «Ἐνας πλούσιος, ἀπαντᾷ, γιατί συχνά εἶδα τοὺς σοφοὺς νὰ περιμένουν ταπεινὰ μπροστὰ στίς θύρες τῶν πλουσίων», καὶ γιατί οἱ πλούσιοι θεωροῦνε τὸν ἑαυτό τους ἄξιο νὰ διατάζει, κι' ἔχουν τὴν πεποίθηση ὅτι κατέχουν ὅλα τὰ ἐφόδια ποὺ τοὺς κάνουν νάχουν γιὰ τοὺς ἄλλους τὸ δικαίωμα τῆς «διαταγῆς».

* * *

Προχωρῶντας ὁ καιρὸς μὲ τις παράδοξες ἰδιορρυθμίες ποὺ, χρόνο μὲ τὸ χρόνο, αἰῶνα μὲ τὸν αἰῶνα, βρίσκεται ἱστορικά, ὁ Ἕλληνας κλείνεται σιγὰ σιγὰ μὲς σ' ἓνα κόσμο ποὺ ταιριάζει στὴν παληὰ ἰδιοσυγκρασία του *grosso modo* καὶ τὸν κάνουν ν' ἀπαντᾷ ἐσωτερικοὺς συγχρόνως κι' ἐξωτερικοὺς κινδύνους ποὺ κλονίζουνε ὀλόκληρη τὴν ὑπαρξή του. Ὅσο ἡ ψυχὴ τοῦ Ἕλληνοῦ λαοῦ στίς ἀπειλές αὐτὲς δὲν μένει ὀλότελα παθητικὴ. Ἀντίσταται ἀπὸ ἐνστικτο κι' ἀποζητάει μὲ μιὰ ὑποσυνειδητὴ ἔνταση βαθμιαίας ἀναγωγῆς νὰ ξαναβρεῖ τὸν ἑαυτό της καὶ πασχίζει ν' ἀποκτήσει μὲ

τὰ ψίχουλα τοῦ παρελθόντος του ἀνάμεσα στὰ σκόρπια φύλλα τῆς ἱστορικῆς του ζωῆς, μιὰ οὐσιαστικὴ τροφή ἀντάξια τῆς ἐμφυτῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς του ἀξίας. Νοιώθει μιὰ δίψα ἐνότητας καὶ μιᾶς ἀληθειας ποὺ ν' ἀξίζει τὸ ἴδιο γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους. Κι' ἂν δὲν τὴν βρῆκε στὸ περίγυρό του, τὴν ζεῖ σὰ βίωμα καὶ στὴν τεράστια δυνάμη του ν' ἀναπλάθει μέσα του τὸ Μῦθο ὅπως τὸν ἐγαλουχήθηκε ἀπὸ βρέφος.

Ὁ ἥρωας τοῦ ἔργου Ἄσκληπιός εἶναι ἓνας ἀπὸ ἐκείνους ποὺ τὸ ὑποσυνειδητό τους κλεῖ τὸ σπόρο τῆς πλατύτερης ποιητικῆς ἀξίωσης ποὺ γυρεύει ν' ἀναχθεῖ βαθιά του στίς πηγές τῆς πρώτης του Ἑλληνικῆς ἀγνότητας. Λειτουργεῖ σὰ βάθη του, ὡς αἰσταντικότητα ποὺ προκαλεῖ στὴ σκέψη του μιὰ ἀδιάκοπη αὐτοκριτικὴ, ἀπὸ ἀφορμὲς ἀπλούστατες, ὅπως τὸ κάνει στὸν Ὑπερίωνα τοῦ ἓνας Γιάννης Κήτης, ὅταν ζητεῖ τὴ θέση του στὸν κόσμο, ξαπλωμένος μπρὸς στὰ πόδια τῆς γιγάντειας Μνημοσύνης καὶ ζητάει τὴν ἄδεια νὰ γενεῖ δεκτὸς στὸ νὰό της.

Ἡ ζητάει νὰ πλησιάσει ἐκείνη τὴν ὑπέροχη «μελέτη τοῦ θανάτου» ἀπὸ τὸ Ρίλκε, ποῦναι καθαρὴ ὕσσια στὸ θυσιαστήριο τῆς ἀνθρώπινης Ἐνότητας, καὶ φτάνει πιά στὸ στάδιο τῆς ὑπέρτατης ὀρίμανσης, ἔπου ἡ μοῖρα, ὁ ἀνθρωπος, ἡ κοινωνία κι' ὁ κόσμος συναντῶνται σ' ἓνα σύμπαν ἐνωμένο καὶ συνθέτουμε ὅλα μαζί ἓνα πλήρωμα δημιουργικό.

Ἄλλὰ χωρὶς ἄλλο, ὁ κάθε ἀληθινὸς Ποιητῆς χρειάζεται ἓνα δικό του δρόμο γιὰ νὰ φτάσει, «ἓνα δικό του θάνατο», ἓνα θάνατο ποῦ, καθὼς πάλι λέει ὁ ἴδιος Ρίλκε, εἶναι «ὁ καρπὸς ὀλόγουρα ἀπὸ τὸν ὁποῖον στρέφεται τὸ πᾶν».

ΑΓΓΕΛΟΣ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

